UOT: 631.84

AZƏRBAYCANDA BAŞ VERƏN DAĞIDICI SEL VƏ DAŞQIN HADİSƏLƏRİN TƏSƏRRÜFATLARA TƏSİRİNİN İQTİSADİ-COĞRAFİ DURUMU

R.M.YAQUBOV
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

Son illərdə iqlim dəyişiklikləri nəticəsində sel, daşqın, qasırğa, fırtınalı küləklər,leysan yağışlar, meşə yanğınları və d. anomal hidrometroloji proseslər ölkələrin iqtisadiyyatına ciddi ziyan vuraraq dayanıqlı inkişafına mənfi təsir göstərir. Qlobal iqlim dəyişikliyi nəticəsində respublikamızın ərazisindədə hidrometeoroloji hadisələrlə bağlı müxtəlif təbii fəlakətlərin intensivliyi artmış, ölkə iqtisadiyyatına xeyli ziyan vurmuşdur. Məqalədə, Azərbaycan iqtisadiyyatına fasilələrlə zərər vuran sel və daşqın kimi hidrometeoroloji hadisələr iqtisadi və sosial-coğrafi istiqamətdə təhlili nəzərdən keçrilir.

***Acar sözlər**: hidrometroloji hadisələr, hidrotexniki qurğular, meliorativ sistemlər, otlaq və biçənəklər, kurort rekreasiya təsərrüfatı, Xəzər dənizi akvatoriyası.*

Tədqiqat obyekti və metodikası

Məqalədə, tədqiqat obyekti kimi hövzələrində fasilələrlə sel və daşqın hadisələri müşahidə olunan respublikamızın yerli cayları götürülmüşdür. Çayların çoxunun hövzələrinin (ilk növbədə mənbələrini Böyük və Kiçik Qafqaz dağlarından götürən çay hövzələrinin) mürəkkəb geoloji və geomorfoloji quruluşa malik olması burada mütamadi olaraq dağıdıcı hidrometeoroloji hadisələrdən sel və daşqınlar müşahidə olunur. Məqalədə bir sıra elmi və təsərrüfat təşkilatlarının fond, arxiv məlumatlarından, nəşr olunmuş monoqrafiya və qazet məqalələrindən istifadə olunmuşdur. Toplanmış məlumatların təhlili və qiymətləndirilməsində fiziki-coğrafi, hidroloji müqayisəli stasionar üsullardan istifadə olunmuşdur.

Təhlil və müzakirə

Ölkəmizdə demoqrafik inkişaf, əhalinin təsərüfat fəaliyyətinin genişlənməsi tələbi ekosistemlərin, o cümlədən su mənbələrinin və torpaq örtüyünün coğrafi landşaft komponenti kimi mövcudluğunu mühafizə etmək, canlı aləmin yaşamasına zəruri şərait yaratmaq, su mənbələrini qoruyub, su ehtiyatlarından istifadə etmək, torpaq qatının deqratasiyasına yol verməmək kimi proseslərin həlli mühüm məsələlərdəndir.

Son illərdə Azərbaycanda çox saylı dağıdıcı hidrometeoroloji hadisələrin (DHMN) (sel, daşqın, dolu, leysan yağışları, şiddətli küləklər və s) təkrarlanması intensivləşmiş, əhatə areaları genişlənmiş və onların vurduğu zərərlər ilbəil artmaqda davam edir. Bu istiqamətdə ölkədə yaranmış ekoloji pozuntuları araşdırıb, qiymətləndirmək və ona qarşı mübarizə tədbirləri hazırlamaqla bağlı tədqiqatlar keçən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq B.Budaqovun, N.Babaxanovun, R.Mahmudovun, H.Aslanovun, F.Əliyevin, A.Kərimovun, N.Paşayevin və digərlərinin tədqiqatlarında xüxusi yer tutmuşdur. Bu tədqiqatlarda ölkədə baş verən təhlükəli hidrometeoroloji hadisələr, onları yaradan səbəblər açıqlanıb, onların arealı müəyyən edilmiş, kənd təsərrüfatı üçün əlverişsizlik və təhlükəlilik dərəcəsi qiymətləndirilmişdir.

Lakin indiyə qədər, təhlükəlilik baxımından əhaliyə və təsərrüfata vurduğu zərərlərdən asılı olaraq hidrometeoroloji hadisələrə tədqiqatçılar birtərəfli-hidroloji, meteoroloji, ikitərəfli-hidrometeoroloji, ekstremal və kortəbii hadisə, gözlənilməz fövqəladə hadisə,təbii fəlakət və s. təbiət hadisələri kimi baxmışlar.

Öz xarakterinə və inkişafına görə bu prosesüləri bəzən fiziki-coğrafi hadisələr kimi də səciyyələndirmişlər.

Azərbaycan ərazisində baş verən DHMH içərisində əhali məskunlaşmasına daha cox ziyan yetirəni sel hadisəsidir. Sel hadisələri məhsuldar torpaqları, əkin sahələrini, meşələri yararsız hala salır,yaşayış evlərini, xidmət sahələrini, mühəndis komunikasiya xətlərini, fərdi və dövlət əhəmiyyətli tikililəri dağıdır və çox vaxt insan tələfatına səbəb olur. Respublikamızın 18 inzibati rayonunun ərazisində yerləşən 200-dən çox şəhər və kənd yaşayış məntəqələri fasilələrlə və ya mütəmadi sellərə məruz qalır. Bunlardan Şəki, Zaqatala, Balakən, Qəbələ, Oğuz, Göyçay, Ordubad və s. kimi iri inzibati rayon mərkəzlərini göstərə bilərik. Azərbaycan əhalisinin 1,0 mln nəfəri müxtəlif dərəcədə sel təhlükəsi altında yaşayır. Respublikanın dəmir yollarının 300, avtomobil yollarının 1000 km-i, 100-lə körpü fasilələrlə sellərə məruz qalır, dağılır, yararsız hala düşür.

Bir qayda olaraq dünyada və eləcədə Azərbaycanda sellər dağlıq və dağətəyi ərazilərdə baş verir.

Azərbaycan özünün səth qurluşunun müxtəlifliyi ilə xarakterizə edilərək respublikanın ərazisinin orta yüksəkliyi 657 m olmaqla onun ərazisinin 60%-ni dağlar, 18%-ni isə dünya okeanı səviyyəsindən aşagıda olan ərazilər təşkil edir. Deməli Azərbaycan ərazisinin 60%-də selin olma ehtimalı var. Respublika ərazisinin 40%-ə qədərini təşkil edən düzən ərazilərdə, o cümlədən Kür-Araz ovalığında, Abşeron yarmadasında sellərə təsadüf olunmur.Respublikada 43 selli hövzə olub, onların sahəsi 3282 km²-ə bərabərdir və buraya Azərbaycanda olan 8359 çaydan 170-i daxildir [3,4].

Azərbaycan Respublikasında digər DHMH –dən fərqli olaraq sellərin baş verməsində təbii amillərlə yanaşı, insanların ətraf mühitə qarşı müdaxiləsinin genişlənməsi mühüm yer tutur. Hər il orta hesabla sel hadisəsi nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatına 15-20 mln. manat həcmində ziyan dəyir ki, bunun da 70,6%-i (10-12 mln.manat) kənd təsərrüfatının payına düşür.

Azərbaycanın təsərrüfat quruluşunda seldən daha çox ziyan çəkən sahələrdən biri onun kənd təsərrüfatı, xüsusilə maddi nemətlər istehsalının mənbəyi sayılan torpaq ehtiyyatlarıdır. Azərbaycan Respublikasının ümumi torpaq fondu 8641,5 mln ha təşkil edir ki, bunun da 559,3 mln ha dağ çəmən, 416,5 mln ha qonur dağ-meşə, 1212 mln ha qəhvəyi dağ-meşə, 76 mln ha dağ qara, 2200 mln ha şabalıdı, 157,1 mln ha sarı, 2493,2 mln ha boz,boz-qonur, 1050,8 mln ha çəmən və 476 mln ha-sı şoran və digər yararsız torpaqların payına düşür.Respublikanın ümumi torpaq fondunun 2,6 mln hektardan cox sahəsi sel hadisəsi nəticəsində yuyulmaya məruz qalmış və məhsuldarlığını 60-70% itirmişdir. Şəki-Zaqatalada bu göstərici 597 mln, Gəncə-Qazaxda 517 mln, Naxçıvan MR-da 402 mln, Quba-Xaçmazda 356 mln, Şamaxı-İsmayıllıda 312 mln, Lənkəranda 192 mln hektara bərabərdir.Göstərilən rayonların hesabatlarında bunlar əkinə yararlı sahə kimi göstərilsə də, əslində onlardan örüş kimi istifadə edilir. Bucür torpaq sahələrinin əvvəlki vəziyyətə qaytarılması və bərpası üçün uzun illər və böyük miqdarda vəsait tələb olunur. Ərazinin torpaq fondunun və əkin sahələrinin mürəkkəb quruluşa malik olması burada baş verən hər bir DHMH-in yaratdığı sosial-iqtisadi çətinliyə qarşı xüsusi mübürizə tədbirləri planı işlənib hazırlamağı tələb edir.

Sel sahəsində daha çox ziyan vurduğu sahə bitkiçilikdir. Bitkiçilik Azərbaycanın kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 18,8%-ə qədərini və bu sahədən respublikada hər il orta hesabla əldə olunan gəlirin 11,4%-ni (6930 mlrd. manat) təşkil edir.1996-2006-cı illərin hidrometeoroloji məlumatlarını nəzərə alsaq görürük ki, 1996-cı ilin iyul ayının 8-də Naxçıvan MR ərazisindəki Gilançay və Vənandçayda baş vermiş sel hadissəsi 4 saat davam etmiş Danaqırt, Bilav və Yuxarı Aza kəndlərinin təsərrüfatına güclü ziyan yetirmişdir. 1997-ci il iyun ayının 10-11-də Balakən və Qax rayonları ərazisindən axan Balakənçay, Mazımçay və Katexçayda baş verən sel nəticəsində göstərilən rayonlarda 2500 ha taxıl əkinləri yararsız hala düşmüşdür. 1999-cu ildə isə sel hadisəsi Şəki-Zaqatala regionu ərazisində yenidən təkrarlanmışdır. Avqustun 16-17-də Dəmiraparançayda, Bumçayda və Tikanlı çayda güclü sel hadisəsi qeydə alınıb.

2005-ci il mayın 3-də Kişçayda, iyunun 6-da Şinçayda, avqustun 8-də və 20-də yenidən Kişçay, Şinçay və Tikanlıçayda sel hadisəsi, mayın 4,17, 29,31-i, iyunun 3-5 və oktyabrın 20-də Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu ərazisində daşqın hadisələri baş vermişdir. Təkcə 2003-cü il iyun ayının 18-də Kənd təsərrüfatı nazirliyinin apardığı hesablamalara görə sel və daşqın nəticəsində ölkə üzrə 122,4 min ha əkin sahəsinə ziyan dəymişdir. Tədqiqat dövrünü nəzərdən keçirdikdə görürük ki, 1996, 1997, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005 və 2010-cu illərdə əsasən sel və daşqın hadisəsi bitkiçiliyə daha çox ziyan vurmuşdur.

Cədvəl-1

Azərbaycan Respublikası ərazisindəki müxtəlif çay hövzələrində 1993-2014-cü illərdə baş vermiş sellər

Tarix	Çay	Hadisənin baş verdiyi rayon
16-22.08.1993	Girdimançay	İsmayıllı rayonunun Xanagah hidroloji məntəqəsindən 6-7 km yuxarda baş vermiş sel hadisəsi nəticəsində 57 baş xırda, 9 baş iribuynuzlu mal-qara və 2 insan tələf olmuşdur.
07-08.07.1996	Gilançay və Vanandçay	Naxçıvan MR-da Yuxarı Aza yaşayış məntəqəsində Gilançayın üzərində olan daş körpü dağılmış, təsərrüfata böyük zərər dəymişdir. Sel hadisəsi 2 saat davam etmişdir.
10-11.06.1997	Balakənçay,Katex çay Mazımçay	Balakən və Qax rayonları ərazisində su bəndi dağılmış və ayrı-ayrı çaylardakı xırda bəndlər dağılmışdır. 2500 ha taxıl sahəsi, 100-ə yaxın fərdi ev dağılmış və bir sıra inzibatı binalara ziyan dəymişdir.
16-17.08.1999	Dəmiraparan və Tikanlıçay	Qəbələ rayonu ərazisində 70-ə yaxın evi su basmış, 246 xırda buynuzlu, 18 iri buynuzlu mal-qara tələf olmuşdur. Palçıqlı çöküntülər əkin sahələrinə böyük ziyan vurmuşdur.
21.04.2000		Babək rayonu ərazisində Nehrəm kəndinin əkin sahələrinə, təsərrüfatlarına, 5 evə ciddi ziyan dəymişdir.
6-7 və 21.06.2002	Qudyalçay, Ataçay	Quba, Xaçmaz, Şabran və Siyəzən rayonları arasında əkin sahələrinə və fərdi yaşayış evlərinə ciddi ziyan dəymişdir
29.06.2002	Kişçay	Şəki rayonunda baş vermiş sel hadisəsi çay hövzəsindəki elektrik dirəklərini aparmışdır.

20.07.2003	Balakənçay, Katexçay, Mazimçay	Balakən və Qax rayonları təsərrüfatına böyük ziyan vurmuşdur.
07.04.2003	Zəyəmçay	Tovuz və Ağstafa rayonu ərazisində Bakı-Tibilisi Bakı dəmir yol xəttinin keçdiyi körpünün bir hissəsini sel aparmışdır.Kommunikasiya xətlərinə və yaşayış məntəqələrinə ciddi ziyan dəymişdir.
22.05.2003	Ağçay, Vəlvələçay, Qudyalçay, Dəmiraparançay	Quba-Xaçmaz bölgəsinin çaylarında sellər, əkin və müxtəlif təsərrüfat sahələrinə ciddi ziyan vurmuşdur.
23.05.2003	Hormidorçay	Quba rayonu ərazisindəki körpülər uçmuş, elektrik dirəklərini, mal-qaranı sel aparmışdır. Xaltan və Qonaqkənd yolu dağılmış, əlaqə kəsilmişdir
10.07.2004	Mazimçay, Balakənçay,	Balakən rayonunun Mahamalar kəndindəki körpünü sel aparmış, Balakən və Şəki şəhərinin su təchizatı pozulmuşdur.
22.07.2004	Qoşqarçay	Daşkəsən rayonunda 4 nəfər həlak olmuş, elektrik dirəkləri uçmuş, fərdi evlər və əkin sahələrinə ciddi zərər dəymişdir.
07-16.09.2004	Talaçay, Qusarçay	Zaqatala və Qusar rayonunda təsərrüfatlara böyük ziyan dəymişdir.
11.07.2004	Talaçay, Qaraçay	Zaqatala rayonunda təsərrüfatlara böyük ziyan dəymişdir.
27.07.2004	Şinçay	Şəki şəhərinin su təchizatı pozulmuşdur.
06.06.2005	Şinçay	Şəki rayonunda təsərrüfatlara böyük ziyan dəymişdir.
14-15.05.2007	Balakənçay, Kurmukçay,Talaçay	Balakən, Zaqatala və Qax rayonlarında daşqın və sel hadisələri müşahidə edilmişdir.
27.05.2007	Naxçıvançay	Bicənək və Qarababa məntəqələrindən sel keçmiş, 2 nəfər suda həlak olmuşdur.
08.06.2008	Qusarçay, Qudyalçay, Vəlvələçay	Bəzi məntəqələrdə keçən sel nəticəsində suyun səviyyəsi 2 m qalxmış, təsərrüfatlara ziyan dəymiş, bir nəfər həlak olmuşdur.
19.06.2009	Şabrançay	Quba rayonunun Çiçi kəndində körpünü dağıtmış, mal-qaraya ciddi ziyan vurmuşdur.
23.09.2009	Göyçay	Göyçay rayonunun dağətəyi kəndlərinə ciddin ziyan dəymiş. Yekəxana, Qaramsyam, Qarayazı kəndlərində yollar, əkin sahələri qalın lil örtüyü ilə örtülmüşdür.
04.04.2010	Ağsuçay	Sel müşahidə olunmuşdur.
09-10.09.2011	Kişçay	Şəki şəhərində su təchizatı şəbəkəsi pozulmuşdur.
07.05.2012	Pirsaatçay	Keçən sel bir nəfəri aparmışdır.
12.06.2013	Şəmkirçay	Qalakənd məntəqəsində təsərrüfata ciddi ziyan vurmuş, xeyli sayda mal-qaranı aparmışdır.
07.07.2017	Gəncəçay	Şəhriyar kəndində böyük dağıntı törətmiş, bir nəfəri sel aparmışdır.

Azərbaycanda sel hadisəsinə məruz qalan sahələrdən biri də sənaye olub, kənd təsərrüfatı ilə müqayisədə sənaye sahələrinə daha cox dolayı yolla zərər dəyir. Bu baxımdan Şəki-Zaqatala, Naxçıvan, Gəncə-Qazax, Dağlıq-Şirvan və Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonları fərqlənir. Digər təsərrüfatlarla müqayisədə, sənaye Təbii Fəlakətə (TF) daha az məruz qalır. Bunun səbəbi sənaye obyektləri inşa edilərkən və yerləşdirilərkən sel hadisəsinin baş vermə ehtimalının qabaqcadan nəzərə alınması və onlara qarşı müxtəlif müdafiə tədbirlərinin həyata keçrilməsidir. Elektroenergetika sənayesinə selin vurduğu ziyan Azərbaycan Respublikasının elektrik enerjisinə olan tələbatının ödənilməsində və sənayenin digər sahələrinin inkişafında bu sahənin əhəmiyyəti xüsusi yer tutur. Tədqiqat ərazisində elektrik enerjisindən istifadə təsərrüfat sahələri arasında qeyri bərabər olub, 60%-dən çoxu sənayenin payına düşür.

Respublikanın bol sulu dağ çayları, neft, qaz, günəş və külək enerjisi kimi əhəmiyyətli ehtiyyatlara malik olması gələcəkdə burada elektroenergetika sənayesinin hərtərəfli inkişaf etməsinə imkan və şərait yarada bilər. Ancaq bunlarla yanaşı, sel hadisələrinin enerji müəssisələrinə təsiri bir sıra çətinliklər yaradır. Belə ki, tədqiq etdiyimiz ərazidəki elektrik stansiyaları və yarımstansiyalarının 37-si sel təhlükəli sahələrdə yerləşir. Elektroenergetika müəssisələrinin 6-sı daimi, 15-i fasilələrlə, 16-ı isə uzun fasilələrlə TF-ə məruz qalır. 1980-ci illərə qədər Şəkidə Kişçay, Zaqatalada Talaçay, üzərində əvvəllər mövcud olmuş kiçik su elektrik stansiyaları hər il fasilələrlə selə məruz qalır. Nəticədədə elektrik stansiya və yarımstansiyalarına, transfarmatorlara dəyən birbaşa zərərlər nəticəsində Şəki–Zaqatala və Naxçıvan MR kəndlərinə həftələrlə elektrik enerjisi verilmir. Göstərilən iqtisadi rayonlarda kiçik emal müəssisələrinin işləməməsi nəticəsində sənayenin digər sahələrinə də böyük ziyanlar dəyir.

Sel hadisəsi əhalinin fərdi təsərrüfatlarına, yaşayış məntəqələrinə və onların ayrı-ayrı sahələrinin fəaliyyətinə də mənfi təsir göstərir. Fərdi yaşayış evləri isə əsasən dağ yamaclarında çox zaman isə heç bir layihəyə uyğun olmadan tikildiyindən seldən çox ziyan çəkir. Göstərmək lazımdır ki, tarixən təhlükəli sellərin intensiv fəaliyyət göstərdiyi ərazilərdə indi də pərakəndə tikinti işləri aparılır. İstər tarixi, istərsə də hazırki dövrün faktlarına əsaslanaraq demək olar ki, sel hadisəsinin intensiv davam etdiyi və yayıldığı çay hövzələrində tikinti işlərinin aparılması məqsədə uyğun sayılmasa da, 1995-ci ildən indiyə qədər 6,7 mln kvadrat metr sahəsi olan fərdi yaşayış evlərinin tikinti quraşdırma işləri aparılmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, burada əhalinin belə sürətlə məskunlaşması sel hadisəsinin fəaliyyətinin sürətləndirə bilər. Belə ərazilərdə gələcəkdə sel

hadisəsinin olmamasına heç kəs zəmanət verə bilməz. Sel hadisəsinin yayıldığı və təkrarlandığı yaşayış məntəqələri ərazilərində sellərin baş verməsinin zəiflədilməsi istiqamətində əsaslı müdafiə tədbirləri və s. görülmədiyindən, ərazidə həddindən artıq ekoloji tarazlığın pozulması, antropogen amillər gələcəkdə nəticəsi bəlli olmayan daha təhlükəli hadisələrə səbəb ola bilər.Ona görə də belə riskli ərazilərdə hər cür mənimsəmə və tikinti işləri aparılmamışdan əvvəl əsaslı müdafiə tədbirləri aparılmalı, sığorta şirkətinin xidmətindən istifadə olunmalıdı.

Respublika ərazisində sel hadisəsindən ziyan çəkən mühüm sahələrdən biri də körpülər və hidrotexniki qurğulardır. 2005-ci ilin statistik məlumatlarına görə hazırda respublikada 1328 körpü fəaliyyət göstərir ki, bununda 669-u respublika və 659-u yerli əhəmiyyətlidir. Aran və Abşeron iqtisadi rayonları istisna olmaqla digər regionlarda olan körpülərin əksəriyyəti seldən ziyan çəkir.

DHMH içərisində sellərdən sonra Azərbaycan İqtisadiyyatına ən çox zərərlər vuranı daşqınlardır. Təkcə son 100 ildə Kür və Araz çaylarında 70-ə qədər daşqın hadisəsi qeydə alınmış və respublika iqtisadiyyatına orta hesabla 2 mlrd. ABŞ dolları miqdarında ziyan dəymişdir [1.2]. Daşqın və subasma hadisələri əsasən yazın axırı yayın əvvəllərində və qismən də payızın əvvəlləridə baş verir.

2010-cu ilin yazında Kür çayının Azərbaycan hissəsində baş vermiş,öz miqyasına görə ötən illərdəki analoji fəlakətlərdən xeyli fərqlənən daşqın hadissəsi həm indiki və həm də gələcək nəsillərin belə təhlükədən qorunması üçün, baş vermiş təbii fəlakətin müfəsəl təhlilini və qiymətləndirilməsini tələb edir. Baş vermiş daşqın cəmiyyətdə sosial gərginlik yaratmış, icra strukturlarının və aidiyyətli qurumların böyük narahatçılığına, su altında qala biləcək yaşayış məntəqələrinin və onların əhalisinin mühafizəsi üçün böyük məbləğdə vəsaitin ayrılmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycanda daşqınların hidroloji baxımdan öyrənilməsində Y.Ə.İbazadənin (1960), iqtisadi və sosial-coğrafi istiqamətdə öyrənilməsində N.A.Babaxanovun (1985), sosial –ekoloji baxımdan öyrənilməsində isə H.Q.Aslanovun (2013) tədqiqatları mühüm yer tutur.

Kür çayı Neftçala rayonu ərazisində Xəzərə tökülür. Çayın bu hissəsi uzun illər gətirmə materiallarından təmizlənmədiyindən çayın yatağı lil bağlayaraq çayın dənizə tökülməsinə maneələr yaradır.Buna gorə də Neftçala rayonunun Kür çayı sahilində yerləşən yaşayış məntəqələri daşqından daha çox ziyan çəkmişdir. Belə kəndlərdən Aşağı Surra, Bankə,Qaralı, Aşağı Qaramanlı, Mayak 1, Mayak 2 kəndlərini göstərmək olar. 2003-cü ildə 1200, 2006-cı ilin yanvar-fevral aylarında isə 2000 şəxsi yaşayış evi daşqına məruz qalmış, ilkin olaraq 120 evin tamamilə yararsız hala düşməsi müəyyənləşdirilmiş və əhaliyə buna görə 37 mln. mannat həcmində yardım göstərilmişdir. Bu kəndlərdə 2 min ha-dan çox əkin sahəsi su altında qalmışdır. Saatlıda 6 min, Sabirabatda 3 min ha, Hacıqbulda 200 ha əkin sahəsi daşqına məruz qalmışdır.

Dünyanın düzən ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda daşqınlara qarşı əsas mübarizə vasitəsi kimi torpaq bəndlərdən istifadə edilir. Keçən əsrin 60-cı illərinə qədər Kür və Araz çaylarının daşqınlarından əhalini və çayboyu təsərrüfatları qorumaq üçün 799 km uzunluğunda bir-iki cərgəli torpaq bəndləri qoruyurdu. Son on illikdə baş verən daşqın hadisələri intensivləşdiyindən,yeni torpaq qoruyucu bəndlər inşa edilir, mövcud bəndlər yenidən qurulur, bunun nəticəsi olaraq 2010 illərdən sonra inşa edilən torpaq bəndlərin 200 km-ə qədər uzadılmışdır. Hər il daşqın qorxusu artdıqca bənd bərkitmə və yeni bənd salma işləri həyata keçirilir.

1954-cü illərdən başlayaraq, Kür çayı üzərində ardıcıl olaraq Mingəçevir, Varvara, Şəmkir, Yenikənd (Azərbaycan ərazisində 4, Gürcüstan sahəsində-3) su anbarlarının-kaskad su elektrik stansiyalarının istifadəyə verilməsi ilə əlaqədar bir müddət daşqınların baş verməsi azalmışdır. Lakin son 15 ildə Kür və Araz çaylarının sahilində yerləşən ərazilərdə torpaq islahatının yerli daşqın və su basma şəraiti nəzərə alınmadan müdafiə əhəmiyyətli toppaq bəndlərinin dağıdılaraq çayla bəndlər arasında ərazilərin əhaliyə paylanması nəticəsində bəndlərdən su sızmaları artmış və təsərrüfatlarındaşqın hadisələrindən zərər çəkməsi mütamadi hal almışdır.

Nəticə

1. Toplanmış məlumatların təhlili göstərir ki, Azərbaycanda sel hadisələrinin baş verməsində meşələrin qırılması, sutoplayıcı sahələrin yuxarı hissəsində otlaq və biçənəklərdən düzgün istifadə olunmaması, tikinti sektorunda, yol və boru kəmərlərinin çəkilişində normativ qaydalara rəyət olunmaması, kortəbii turizm və s. amillərdir.

2. Sellərin təkrar olunduğu çay hövzələrində elektron və ekzomorfogenez gərginlik xətləri tərtib etmək, onlara görə hövzələrdə sellərin fəaliyyətinə, sel yaradıcı mühitin inkişafına, gətirmə materiallarının toplanmasına nəzarət etmək.

3. Yararsız hala düşmüş bəndləri yenilərilə əvəz etmək, onlarla çay arasında məskunlaşma sistemini düzgün aparmaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslanov H.Q. Kürün aşağı axarının ekocoğrafi problemləri. Bakı, Caşıoğlu, 2013. 2.Babaxanov N.A. Təbii fəlakətləri ram etmək olarmı? Bakı, Elm, 2006. 3.Budaqov B.Ə. Kür çayının harayı. Bakı, Elm və həyat, № 1, 2007. 4.Mahmudov R.N. Azərbaycan çaylarının sel katoloqu. Bakı, Elm, 2007.

Экономическо-географические положения хозяйств Азербайджана от влияния селевых потоков и поводочных вод

Р.М.Якубов

Своеобразные проявление режима горных потоков Азербайджана являются так называемые селевые паводки. Селевые паводки отличаются от обычных паводков весьма большим содержанием наносов различных крупности от мельчайших песчинок до крупных камней. Среди селеопасных районов республики можно назвать горные зоны Большого и Малого Кавказа.

Селевые паводки наносят большой ущерб народному хозяйству. Они движутся с большой скоростью и обладают колоссальной разрушительной силой.

Ключевые слова: *гидрометеорологические случаи, гидротехнические установки, мелиоративные системы, последствия курортной рекреации, акватория Каспийского моря.*

Mudflows and floods affected agricultural and geographical situation of Azerbaijan

R.M. Yagubov

Flooding is a testament to the kind of mountain floods. Flooding differs from the usual flood of small grain of sand to the wealth of sediment with large stones of various sizes. Between flood danger zones, we can show Greater and Smaller Caucasus mountains areas as examples.

Floods cause great damage to the national economy.They move rapidly and have immense destructive power.

Keywords: *hydrometeorological cases, hydraulic engineering installations, meliorative systems, consequences of a resort recreation, water area of Caspian sea.*

